

RUTULINIŲ AMFORŲ KULTŪRA VAKARŲ LIETUVOJE

RIMUTĖ RIMANTIENĖ

Rutulinių amforų kultūra (RAK) Lietuvoje paliko labai nedaug paminklų. Nežiūrint to, ją reiktų laikyti bene reikšmingiausia neolito kultūra, nes ji atvėrė naują epochą – gamybinio ūkio epochą. Susiliejęs su kitomis vietinėmis kultūromis ir tuo pačiu nebeegzistavusi toliau grynu pavidalu, ji nuspalvino visą vėlyvąją neolitą ir ankstyvąjį žalvario amžių. Todėl jai derėtų išskirtinis dėmesys.

Tyrinėjimų apžvalga. XX a. pradžioje RAK išskyrė A. Götze (Götze, 1900, p. 146–177), svarbiausius bruožus apibūdinamas taip: „*Ryškesniausios indų formos keramikoje – tai rutulinės amforos ir keli palydimųjų indų tipai, laidosena kapuose su akmenų konstrukcijomis, naminių gyvulių kapai, gerai gludinti titnago kirveliai, gintaro bei kaulo papuošalai*“. Beje, iki XX a. vidurio RAK dažniausiai buvo sutapatinama su megalitinių kapų kultūra.

Iki XX a. vidurio iširta daug RAK paminklų, ypač kapų, Lenkijoje, Ukrainoje, Vokietijoje, tačiau apibendrinamos monografijos pasirodė tik septintajame dešimtmetyje (Nosek, 1967; Wiślański, 1966; 1969; 1970). Šeštasis ir septintasis dešimtmečiai Lenkijoje ypač sietini su T. Wiślańskio veikla, kurią apibendrino 1979 m. publikacija. Jis pasiūlė periodizacijos schemą, pagrįstą ypač virvelinio ornamentu išsigalėjimo laipsniu (Wiślański, 1979; 267, 277). Ukrainos tyrinėjimai daugiausia sietini su I. K. Svešnikovo vardu (Свешников, 1973; 1983).

Naujas tyrinėtojų etapas prasidėjo apie 1990 m., kai pasirodė vėl apibendrinamųjų darbų. Jiems pradžią davė Kujavijos ekspedicija ir konferencija, po kurios išėjo straipsnių rinkinys (Cofta-Broniewska, red. 1990). Buvo kiek perdirbta RAK periodizacija – palikti tie patys 3 T. Wiślańskio nustatyti etapai, tačiau išskirta 12 požymių, pagal kuriuos medžiaga sugrupuota į 5 stilistines fazes (Czerniak, 1990; Czerniak, Szmyt, 1990;

Szmyt, 1996). Išsamiausia darba, kuriame nagrinėjami ne tik vakarinės ir rytinės RAK srities radiniai, bet ir šios kultūros santykiai su kitomis kultūromis, 1999 m. paskelbė Marzena Szmyt (Szmyt, 1999).

RAK kilmė. Tyrinėtojai, pabrėždami RAK artimumą Piltuvėlinių taurių kultūrai (PTK), ieškojo jų abiejų šaknų įvairiose Europos srityse. Nemaža tyrinėtojų manė jų protėvynę buvus Juodosios jūros stepių srityje (Kozłowski, 1924; Childe, 1925; Gimbutas, 1980), kita grupė ieškojo protėvynės Vidurio Europoje (Antoniewicz, 1938; Kostrzewski, 1939–1948; Sulimirski, 1959; Häusler, 1966; 1981; Wiślański, 1966; 1970). Reikia pabrėžti, kad Kostrzewskui ir Sulimirskui išvedus ribą tarp RAK ir PTK kultūros kapų tipų, RAK buvo įvardyta kaip atskira kultūra. Iki tol ji dažnai buvo laikoma paskutiniąja PTK faze (Šturms, 1957; Ebbesen, 1975). Pastaruoju metu, išaiškėjo, kad RAK ir PTK buvo dvi atskiros kultūros, kurios tam tikrą laiką tarpą riedėjo lygiagrečiai, veikiančios viena kitą. Tik PTK prasidėjo anksčiau už RAK ir pasibaigė anksčiau.

Paplitimas. RAK paplitusi nemiškingoje Vidurio Europos dalyje, maždaug tarp Oderio bei Elbės ir Dnepro (Szmyt, 1999, pav. 1, 2, 7). Išskiriami keli šios kultūros variantai. Lietuvos paminklai sietini su šiauriniu jos paplitimo pakraščiu prie Vyslos vidurupio intakų ir didžiųjų Mozūrų ežerų. Ši sritis buvo pavadinta Pomeranijos–Prūsų arba Mozūrų–Prūsų (La Baume, 1943; Wiślański, 1966; Okulicz, 1973; Engel, 1935). Kiek toliau į rytus artimiausi paminklai žinomi iš Baltarusijos Gardino srities (Charniauski, 1996; Чарняўскі, 1997). Iš šių sričių ji plito į vakarus pajūrio lagūnomis ir į šiaurės rytus Rytų Lietuvos ir Baltarusijos ežerais. Jos pėdsakų aptikta prie Naručio ežero (Исаенко, Чернявский, 1967) ir net prie Smolensko (Шмидт, 1992).

Chronologija. Žinoma keliasdešimt RAK radio-karboninių datų iš Lenkijos, Ukrainos ir Baltarusijos paminklų (Szmyt, 1996a; 1996b; 1999:52–80). Jos apima laikotarpį maždaug tarp 3500 ir 2000 m. pr. Kr. Tačiau visame tame didžiuliam plote RAK trukmė buvo nevienoda. Sprendžiama, kad Vyslos aukštupyje ji išsilaiškė tik kokius 3–4 šimtmečius, tuo tarpu Vakarų Lenkijoje (Kujavijoje) gyvavo maždaug 8 šimtmečius (Kruk, Milisauskas, 1999).

Paminklų Lietuvoje iki pastarojo meto, galima sakyti, visai nebuvo pažįstama. Tačiau ne kartą buvo pabrėžiamas RAK palikimas Pamarių kultūroje (Kilian, 1955; Šturms, 1970).

Pirmieji pėdsakai pastebimi vidurinio neolito pirmosios pusės Narvos ir Nemuno kultūros radimvietėse, kurių gyventojai jau pažinojo RAK žmones, palaikė su jais mainų ryšius ir kai ko iš jų pasimokė. Tai rodo kanapių ir kitokių kultūrinių augalų grūdai, aptikti Šventosios 3-iojoje ir 23-iojoje Narvos kultūros radimvietėse. Tose pat radimvietėse pasirodę pirmieji plokšti puodų dugneliai irgi sietini su RAK. Nors visas inventorių dar buvo grynai Narvos kultūros.

Tuo tarpu Lietuvoje žinomi tik keli paminklai, iš kurių radinių galima spręsti, kad juose būta ir RAK gyventojų. Tai Šventosios 2/4A, 6-oji, 28-oji ir Katros senvagės, Katros 2-oji, Mitraukos, Jakšiškio, Jaros radimvietės.

Šventosios 2/4A radimvietė (Rimantienė, 1996a) tai sezoninės RAK žvejybos vieta, nuo seno lankyta Narvos kultūros žvejų ir net laikusių ją tam tikra šventoviete. Viršutinis A sluoksnis didžiojoje radimvietės dalyje nuo apatinio B buvo aiškiai atskirtas steriliu tarp sluoksniu. Tačiau, matyt, kad čia atvykę RAK gyventojai pažvejoti žinojo vietines tradicijas, kad pažvejotus čia dera ir paaukoti. Todėl dauguma šio viršutinio sluoksnio radinių, atrodo, buvusios aukos – sveiki puodai bei dubenys, gerai gludinti įvežtinio akmens kirveliai, net žemės darbo įrankiai, atsinešti iš gyvenvietės. Tai vis vyrų darbo įrankiai, matyt, ir aukoti buvo vyrų pareiga.

Panašaus pobūdžio kaip 2/4A radimvietė turėjo būti ir Šventosios 9-oji Pamarių kultūros radimvietė – užtvanka žuvims gaudyti, kurios medžiagoje dar ryškus RAK palikimas. Čia pažvejoję RAK artimi gyventojai irgi rado reikalo paaukoti seną luotą, trejetą sveikų puodų, šaukštą ir gražų kirvį.

Kitokio pobūdžio buvo Šventosios 6-osios radimvietės inventorių (Rimantienė, 1996b). Joje RAK keramika rasta šalia vėlyvosios Narvos kultūros keramikos. Buvo kilę abejonių, ar abi jos galėjo būti vartotos tų pačių gyventojų. Tačiau abejones išsklaidė tai, kad kartu rasta ir abiem kultūroms būdingų medinių dirbinių – ir įvairių žvejybos priemonių, ir rankinių arklų, ir – svarbiausia – hibridinių puodų tipų. Iš radinių komplekso galima spėti, kad į šeimas bus atėjusios moterys, matyt, egzogaminių santykių dėka. Jos atsinešė tik moteriškus darbo įrankius – ir jų arklai yra rankiniai – moteriški. Nėra ir amforų, kurias 2/4A radimvietėje aukoję vyrai, tik namų ūkio indai. Tad šį inventorių galėtume laikyti moterišku. Šios gyvenvietės pastatai buvę dideli, keturkampiai, statyti Narvos kultūros vietinių gyventojų.

Tokio pat tipo inventorių ir Šventosios 28-ojoje radimvietėje nors ją sunkiau apibūdinti, nes ji buvo labai apnaikinta.

Panašaus pobūdžio, matyt, buvo ir Katros senvagės gyvenvietė Pietų Lietuvoje, nors, kol ji nebaigta tyrinėti, sunku tiksliau ją apibūdinti. Joje aptikta įvairių kultūrų radinių – Nemuno, Pamarių ir RAK. Pastarosios radiniai koncentravosi nedideliame plotelyje. Bet dar negalima aiškiai atsakyti, ar RAK gyventojai įsikūrė Nemuno kultūros gyventojų apleistoje vietoje, ar irgi susigiminiavo su vietiniais, kaip Šventosios 6-ojoje. Kitose minėtose radimvietėse RAK palikimas įsiterpęs į vietinį Nemuno (pietuose) arba Narvos (šiaurėje) kultūras.

Chronologija Lietuvoje. Gyvenviečių, kuriose rasta bendravimo su RAK pėdsakų – Šventosios 3-ioji ir 23-ioji – aptikta jau IV tūkst. pr. Kr. pabaigoje – III tūkst. pradžioje. Datos atitinkamai:

(Vib–9) 4410±70bp/cal 3263 ( ) 2917 BC;*

(Vib–1) 4190±80bp/cal 2888 ( ) 2623 BC.

Tik šiek tiek vėlesnės datos tų radimviečių, kuriose aptikta jau tikros RAK keramikos bei žemės ūkio darbo įrankių. Šventosios 6-osios radimvietės data:

(Vs–500) 4070±110bp/cal 2866 ( ) 2468 BC.

Šventosios 2/4A data:

(Vs–967) 4120±110 bp/cal 2880 ( ) 2494 BC.

Šios datos gražiai sutampa su Katros senvagės gyvenvietės datomis:

(Ki–7619) 4060±70bp/cal 2841 ( ) 2473 BC;

(Ki–7620) 4135±65 bp/cal 2876 ( ) 2580 BC.

* Visos datos kalibruotos pagal Quaternary Izotope Lab. University of Washington CALIB REV 4, 3 kalibravimo programą, papildytą 1993 ir 1998 m.

Gretinant su pagrindinės RAK kilmės vietos, vidurio Lenkijos, radimviečių chronologija, Lietuvos radiniai atliepia IIb–IIIa fazės laikotarpį (Kadrow, Szmyt, 1996; Szmyt, 1996, p. 75–78). Ji nedaug atsilieka nuo pačių ankstyvųjų, o jos palikimas siekia dar ilgiau.

Šis laikotarpis Lietuvoje sutampa su vėlyvosios Narvos kultūros ir Pamarių kultūros pradžios datomis. Taip datuojami ir artimiausios kaimynystės – Mozūrų ežerų ir Gardino srities – RAK paminklai (Černjavskij, 1987, p. 430; Szmyt, 1999b, p. 10).

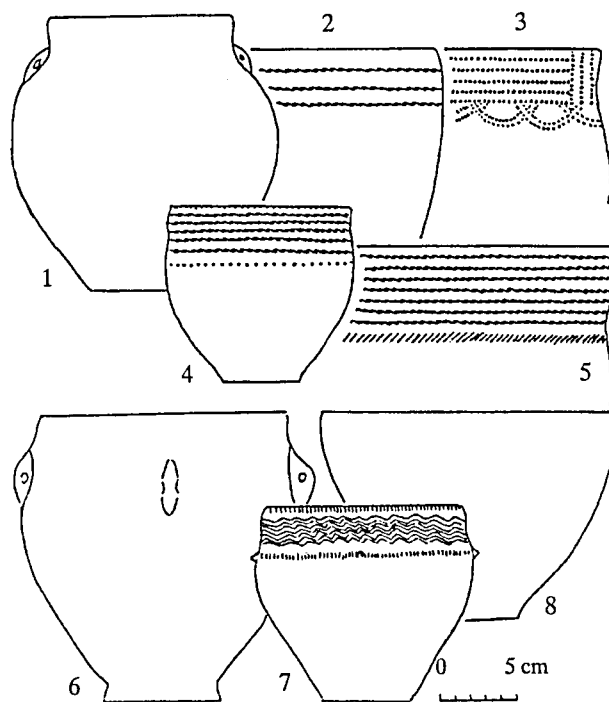
Apibendrinami galime konstatuoti, kad Lietuvoje pažintis su RAK gyventojais prasidėjo IV tūkst. pabaigoje – III tūkst. pradžioje, o to tūkstantmečio pirmajame ketvirtyje įsikūrė ir pastovūs gyventojai, kurių palikuonių dar išliko iki II tūkstantmečio pradžios.

Keramika ypač išsiskiria savo technologija – gausios stambios selekcionuotos grūsto granito priemaišos molio masėje, tačiau puodų sienelės dažniausiai plonos, tad priemaišos išsimuša vidinėje sienelės pusėje, o paviršius, ypač ornamentuotųjų indų, dažnai angobuotas. Iš tokios molio masės paprastai būna nulipdyti ir puodai, randami RAK kapuose. Atitinkamai tokie buvo ir Šventosios 2/4A ir 9-osios aukų puodai. Tvirtesni ir storesni tik gyvenvietėse rastieji puodai.

Šventosios RAK indų formos visai atliepia pagrindinės RAK paplitimo srities keramiką (Wiślański, 1979, p. 287, pav. 155–164), kurioje išskirta 10 didesnių tipologinių grupių. Pastaruoju metu (Szmyt, 1996a, p. 23–25) bandoma apibūdinti pavienes puodų dalis, išreiškiant jas skaičiais ir raidėmis. Turėdami taip nedaug RAK keramikos, nesistengsime išreikšti tai formulėmis, nes tai gali kartais ir klaidinti. Apibūdinime pagal išlikusius sveikus puodus ar galimas restauruoti jų dalis. Paaikškėjo labai nedaug jų tipų.

Rutulinės amforos (1:1 pav.) tai patys ryškiausi radiniai. Jų aptikta tik Šventosios 2/4A radimvietėje. Jų aukštis nesiekė nė 20 cm, kakliukas trumpas ir status, su ašlėmis ant petelių, paviršius lygus. Tokių puodų su ašlėmis ant petelių, paviršius lygus. Tokių puodų aptikta visuose šiaurinės srities kapinyuose, pvz., Gardino srityje Maly Yodkovičiuose (Charniauski, 1996, p. 94–96, pav. 56–8; Чарняўскі, 1997, p. 214, pav. 936–8), didžiųjų Mozūrų ežerų srityje (La Baume, 1943), neminint jau Vidurio Lenkijos radinių (Wiślański, 1979, pav. 156:2, 3; 158:9, 18 ir kt.) ir net Ukrainos (Свешников, 1983, pav. X:6; III:9, 10 ir kt.). Beje, pastarųjų proporcijos kiek skiriasi.

Piltuvėlinės taurelės (1:4, 7 pav.) tai patys dailiausi, plonasieniai, gerai išlyginti paviršiumi, dažnai or-

1 pav. Pagrindiniai Šventosios 2/4A radimvietės Rutulinių amforų kultūros keramikos tipai. *Autorės pieš.*

namentuoti indeliai. Jų kakleliai tik nežymiai įsmaukti, ant petelių 4 gubreliai. Jų aptikta Šventosios 2/4A ir 6-ojoje radimvietėse. Tokių taurelių rasta ir Mozūrų ežerų srityje (La Baume, 1943; Wiślański, 1979, pav. 1, 5, 9, 10, 11) ir kitur Vidurio Lenkijoje.

Vazos (1:6 pav.) irgi artimos taurelėms. Jų kaklelis trumpas ir nežymiai atloštas, liemuo išgaubtas, dugnelis siauras, dažnai su priedugniu. Šiam tipui priskirtini ir dideli puodai, papuošti virvelių įspaudais, o vienas – net su puošnia aša, būna ir smarkiai iškilusiais peteliais. Tokių rasta Šventosios 2/4A ir 6-ojoje radimvietėse. Tai taip pat viena iš būdingiausių RAK puodų formų (La Baume, 1943; Šturms, 1970, pav. 73:3, 5; 74:10–13, Wiślański, 1979, pav. 160:3, 11–13; Szmyt, 1996a, pav. 3:7; 5:2 ir kt.) Vazos – dažniausiai lygiu paviršiumi arba tik kukliai papuoštos.

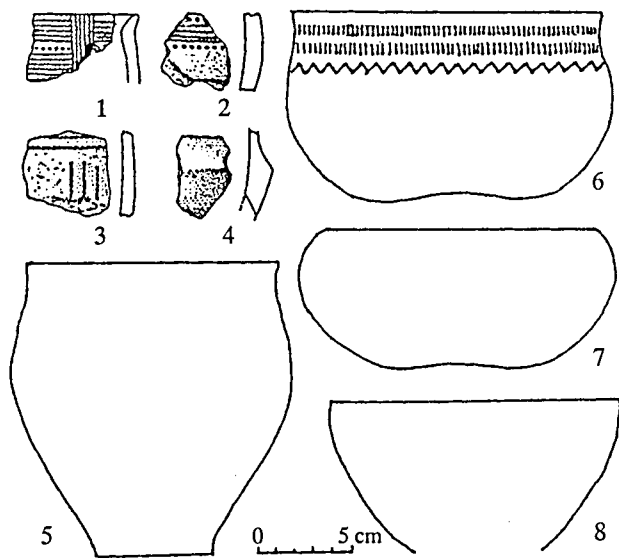
Statinėliniai puodai (1:2 pav.) – patys paprasčiausi. Jų sienelės tik truputį išpūstos, kaklelis neišryškintas, anga kiek susmaukta į vidų. Tokių puodų šukių rasta Šventosios 2/4A, 6-ojoje ir 28-ojoje radimvietėse. Jie būna lygiu paviršiumi, kartais tik kukliai papuošti, paprastai tvirtomis storokomis sienelėmis. Dauguma jų, atrodo, buvo ūkinės paskirties.

S pavidalu išriesti puodeliai (1:3; 2:5 pav.) taip pat būna tvirtos molio masės, forma primenantys virveli-

nes taures. Tokių puodų šukių aptikta 2/4A ir 6-ojoje radimvietėse. Tai nėra RAK charakteringa forma, bet jų pasitaiko. Galbūt perimta iš Virvelinės keramikos kultūros.

Būdingi ir *kiaušinio pavidalo* liemeniu ir visai trumpu stačiu kakleliu dideli puodai. Jų kaklelis būna ryškiai išskirtas, pilvelis viršutinėje dalyje – smarkiai išpūstas. Tokių puodų rasta Šventosios 2/4A radimvietėje. Tačiau ryškiausi egzemplioriai pasitaikė jau Šventosios 9-ojoje. Šis tipas pažįstamas visuotinai, ypač kapų inventoriuje (La Baume, 1943; Charniauskis, 1996, pav. 5:1, 2; Wiślański, 1979a, pav. 159:8, 9, 13; 161:4, 6; 163:10, 12).

Dubenys (1:8; 2:6–8 pav.) sudarė didelę Šventosios RAK keramikos dalį. Paprasčiausi (1-ojo ir 2-ojo tipo) yra nupjauto rutulio ar segmento pjūvio dubenys. Visi jie nepuošti. 2/4A radimvietėje aptikta labai trapios molio masės plonasienių dubenų, tuo tarpu 6-ojoje lygiai tokios pat formos būta ir tvirtesnės molio masės dirbinių. Bet šalia jų 6-ojoje radimvietėje būta dubenų iš sunkios molio masės, labai storomis sienelėmis, vienas papuoštas stulpukais (2:6 pav.). Būdingi jų į vidų įgaubti kraštai (3-iojo tipo).

2 pav. Pagrindiniai Šventosios 6-osios radimvietės Rutulinių amforų kultūros keramikos tipai. Autorės pieš.

Iš kai kurių nuolaužų galima spręsti, kad būta dubenėlių ir beveik stačiomis sienelėmis, ir plokščiu dugneliu (4-ojo tipo).

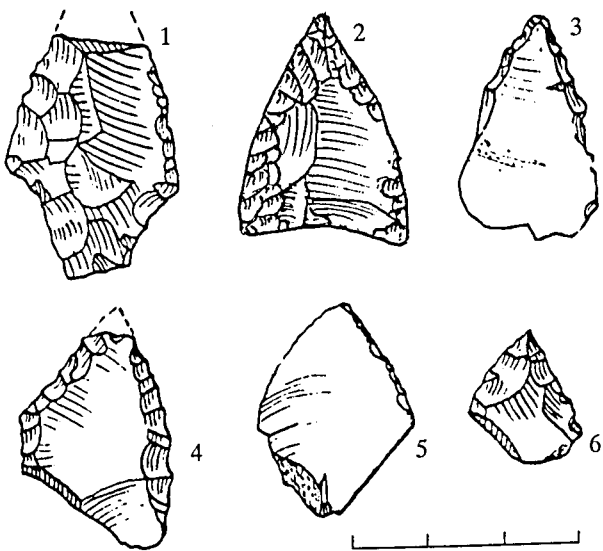
Pirmųjų dviejų tipų dubenų labai daug aptikta pagrindinėje RAK paplitimo srityje (Wiślański, 1979, pav. 155–164), o trečiojo daugiau rytinėje – Ukrainos srityje (Свешников, 1983, таб. I).

Ornamentikoje žinomi tik 3 elementai: stulpukų įspaudai (1:7; 2:6 pav.), perlinės juostelės (1:3 pav.) ir virveliniai įspaudai (1:2, 4–5; 2:1–3 pav.). Stulpūkai būna išdėstyti juostelėmis arba kripėmis. Perlinės juostelės būna įspaustos puslankiais – festonais. Virveliniai įspaudai dažniausiai – be jokių papildomų pagražinimų, tik juosia puodo kaklelį. Patys ankstyviausi yra stulpukų įspaudai, tačiau ir virveliniai pasirodė jau IIa fazėje, tik perlinės juostelės IIb chronologinėje fazėje (Szmyt, 1996a, p. 35). Prie papuošimų reikia paminėti ir mažas ašeles arba gubrelius ant petelių.

Hibridinės keramikos pirmieji požymiai – tai maži plokšti dugneliai smailiadugniamis Narvos tipo puodams ir plokščiadugniam apskriti dubenys – tokių aptikta Šventosios 23-iojoje radimvietėje. Vietinis bruožas yra Šventosios 2/4A kai kurių puodelių į vidų nusklembta briauna. Ant kai kurių Narvos tipo puodų 6-ojoje gyvenvietėje atsirado iš RAK perimti papuošimai – gunkleliai, reljefinės juostos. Tai yra pavyzdžiai, kurie rodo, kad atėjusi RAK atnešė ne tik naujų technologijų ir stilių, bet sugebėjo įsilieti į vietinę kultūrą. Ir čia reikia pastebėti moterų, kurios lipdė puodus, vaidmenį.

Akmens inventoriuje pastebėtas didelis skirtumas tarp kasdienio vartojimo ir prestižinių dirbinių, ypač kirvelių, kuriuos dėjo į kapus arba aukojo. Ypač branginti juostuoto titnago kirveliai iš Krzemionkų (Kostrzewski ir kt., 1965, p. 85). Ūkiui jie buvo nenaudingi, tačiau tai buvo paprotys, susietas su asmens statusu ir tikėjimais (Balcer, 1975, p. 283). Pora tokių kirvelių pasiekė Sembos pusiasalį ir Šiaurės rytų Lenkiją (Ostrodos aps.) (Okulicz, 1973, p. 89, pav. 36). Kur tokių negaudavo, prestižiniais buvo laikomi ir kitų įvežtinių, retų akmenų rūšių kirveliai, ypač bazalto (Chachlikowski, 1990, p. 237; Szmyt, 1996, p. 195). Dailus juodo bazalto kirvelis buvo paaukotas ir Šventosios 2/4A radimvietėje. Prestižiniais buvo laikomi ir kiti, ypač šviesiai pilkos spalvos, nevietiniai akmenys. Toje pat 2/4A radimvietėje buvo įmestas ir šviesus aleurolito kirvelis. Įvežtinių šviesios medžiagos – diabazo – kirvelių buvo ir 3-iojoje, 28-ojoje radimvietėse. Tuo tarpu buityje vartoti vietinių akmenų įtvėriamieji kirveliai.

Titnago dirbinių formos (3 pav.) daugiausia paveldėtos iš senesnių vietinių kultūrų. Pagrindinėje RAK srityje titnago maža, tad neatsirado tik šiai kultūrai būdingų dirbinių tipų. Aptikta vienagalių ir skirtingos orientacijos skaldytinių. Dirbiniai įvairūs: gremžtukai, rėžtukai, bet buvo ir trapecinių ir trikampių antgalių, kuriuos galima sieti su ne vienos kultūros paveldu

3 pav. Šventosios 6-osios radimvietės titnaginių antgalių tipai. Autorės pieš.

(Wiślański, 1979, p. 286, pav. 167, 168; Domańska, 1990, p. 45–51). Tuo tarpu Lietuvoje ryškėja kai kurie dirbinių tipai, ypač strėlių antgaliai, pasirodę tik tuo metu, kai imta bendrauti su RAK nešėjais. Tai trikampi antgaliai, net įgaubtu pagrindu, migdoliniai išgaubtu pagrindu lapeliniai su trumpa plačia įtvara ir ilgi, plokščiai retušuoti, karpytais pakraščiais. Jų rasta visose Vakarų Lietuvos gyvenvietėse su RAK keramika. Šie tipai viduriniajame neolite ir prasidedant vėlyvajam buvo paplitę visoje Vidurio Europos šiaurėje. Įaugę į vėlyvąją Narvos kultūrą ir RAK, jie toliau pereis ir į Pamarių kultūrą.

Žemdirbystės pradžios klausimas pastaruoju metu tapo labai madingas ir ypač teoretizuojamas, bandoma sudaryti globalinius perėjimo į gamybinį ūkį modelius, išskiriamos 3 vyksmo fazės (Zvelebil, 1998; Czerniak, 1998). Į šias fazes gerai įtelpa ir Lietuvos radiniai. Tačiau tai tik negyva schema, kurią kaip tik pagyvina Lietuvos RAK gyvenviečių radiniai. Pirmieji pėdsakai – tai kanapių ir itališkųjų šėryčių grūdai kviečių tipo – ir įvairių gyvenviečių palydovų žiedadulkės, aptiktos Šventosios gyvenvietėse.

Bet svarbiausia – tai žemės darbo įrankiai. Šalia kasamųjų lazdu ir įvairių kaplių, kokių aptinkama ir kitų kultūrų gyvenvietėse, 6-ojoje ir 2/4A radimvietėse būta medinių *arklių*. Labai svarbu pabrėžti, kad abiejose radimvietėse arklai yra skirtingo tipo. 6-ojoje gyvenvietėje rasti 3 rankiniai arklai (Rimantienė, 1992a; 1992b; 1995a; 1996), padaryti iš uosio, 63,55 ir 44 cm ilgio, storais kotais su užkarta kojai atremti ir kaplio

pavidalo labai apgludinta galva. Tokio tipo rankinių arklų buvo rasta įvairiose Europos ankstyvoje žemdirbių gyvenvietėse (Larsen, 1929; Glob, 1951; Wesselkamp, 1980; 1992; Vogt, 1951; Müller-Beck, 1965), datuotų panašiai kaip mūsiškiai.

Tu paties laikotarpio buvo ir *jaučių traukiamo arkl*o dalis 2/4A radimvietėje (Rimantienė, 1996a; 1996b; 1999). Tai buvusi Diostrupo tipo lankinio arkl^o išara (Glob, 1945; 1951; La Baume, 1933; 1937; 1941). Ten pat rastas ir, matyt, apeiginis medinis jaučių jungo modelis.

Rankinių arklų aptikta 6-ojoje radimvietėje (4 pav.). Be abejo, į Narvos kultūros gyvenvietę atėjusios RAK moterys, atsinešė savo darbo įrankius. Atsineštoji ir vietoje nulipdytoji RAK pobūdžio keramika irgi buvo buitinė – moteriška, be to, susidarė ir hibridiniai puodų tipai.

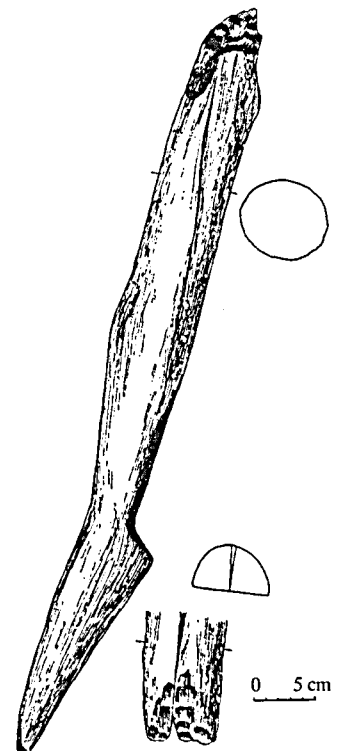
Tuo tarpu jaučių traukiami arklai (5 pav.) ir jungas yra vyrų darbo įrankiai. Į lagūną jie buvo įmesti – paaukoti, kaip paaukoti buvo ir apeiginiai puodai – rutulinės amforos, vazos, dubenys. Jaučių traukiamų arklų bei jungų, jų modelių ir atvaizdų uolų raižiniuose žinoma visoje Europoje.

Javus kuldavo tam tikrais kulstais, bet, matyt, nemaldavo, nes Šventoje nerasta nei girnelių, nei trintuvų.

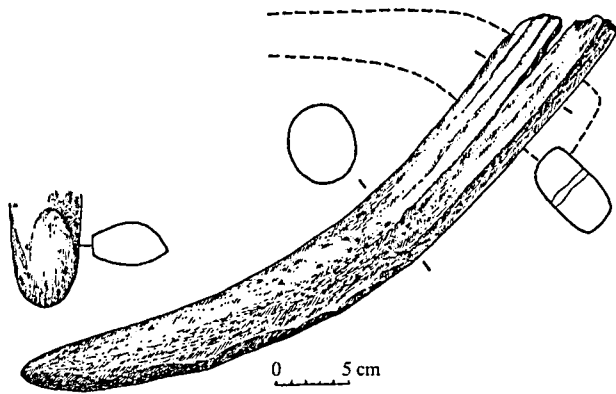
Apibendrinant šiuos faktus, galima susidaryti vaizdą, koks svarbus vaidmuo įsigalint šiai naujai kultūrai teko moterims (Jenbert, 1998, p. 33–34).

Į Pabaltijį atsikėlę RAK gyventojai prisitaikė prie vietinių sąlygų – žvejojimo tais pačiais įrankiais, gyveno tuose pat namuose. Su žemės ūkiu iš RAK pateko ir pirmieji prijaukinti gyvuliai.

Su nauja ūkio forma skverbėsi ir nauja *ideologija* su naujais simboliais ir abstraktesniu meno stiliumi. Simboliai – ženklai, kuriais išreiškiamos idėjos, beje, nėra vienos kurios kultūros išskirti-

4 pav. Šventosios 6-osios radimvietės moteriškas rankinis arklas. Autorės pieš.

5 pav. Šventosios 2/4A radimvietės vyriško jaučių ariamo arklo išara. Autorės pieš.

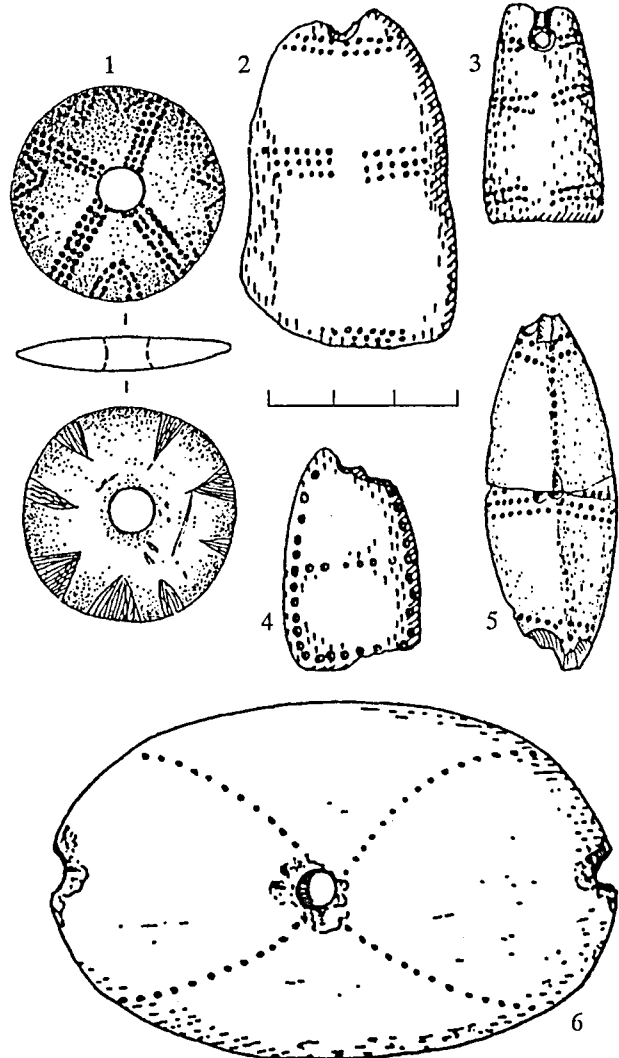
niai požymiai. Palyginimų jiems galima ieškoti labai plačiai. Nežinome, kokia buvo pasaulinė RAK dievybės idėja, turime tik kai kurias nuotrupas, pagal kurias sprendžiame apie šios kultūros gyventojų pasaulėvaizdį.

Atsiranda nauji piešiniai keramikoje, susieti su žemės ir žemės darbo įvaizdžiais. Tai rombai ir kvadratai, reiškiantys suartus laukus – tokių aptikta Šventosios 6-ojoje radimvietėje ant didelių, beje, narviško tipo puodų-aruodų. Rombai su atšakomis, tam tikra svastikos atmaina, tos pat radimvietės puoduose yra pasaulyje visuotinai paplitęs motyvas, kuris galėjo reikšti žemę, augaliją ir tuo pat metu moterį, kai žemė įvardijama moters-motinos įvaizdžiu. Tokie ženklai žinomi įvairiose žemės ūkio kultūrose.

Kita grupė abstrakčių įvaizdžių aptinkama RAK gintaro dirbiniuose. Ypač išsiskiria dvi papuošalų formos, kuriose, kaip matyti, žmonės atvaizdavo savo požiūrį į pasaulio sandarą. Tai *gintariniai lėšiai* su kryžma, apjuosti pakraščiais taškučių eilutėmis – horizontalus pasaulio modelis, ir *trapeciniai kabučiai*, padalyti į tris dalis taškučių juostelėmis – tai vertikalus pasaulio modelis (6 pav.). Pasaulio modeliai tai tartum atkartojimas pasaulio sukūrimo. Labai ryškus horizontalaus pasaulio modelio pavyzdys aptiktas vidurio Žemaitijoje, prie Biržulio ež., Daktariškės 5-ojoje radimvietėje (Butrimas, 2001). Nemaža ir horizontalių ir vertikalųjų pasaulio modelių buvo ne tik Šventosios 23-iojoje ir 26-ojoje radimvietėse, bet ir žinomame Juodkrantės rinkinyje (Klebs, 1882).

RAK atsinešė ir *kirvio simbolį*. Vakarinėje RAK paplitimo srityje masiškai gaminti net *gintaro kirveliai*, vidurinėje – apeiginiai buvo juostuoto *titnago kirve-*

liai, o periferinėse srityse, kaip Lietuva, apeiginiai buvo įvairių įvežtinių medžiagų, kaip Šventosios 2/4A, 3-iojoje, 6-ojoje ir 28-ojoje rastieji, kirveliai. Tai buvo amuletai, siejami su lietumi ir vandeniu, taip reikalingu žemdirbiui, gyvybės tvirtybės ir nemirtingumo teikėjai. (Babel, 1980, p. 37). Jie ypač tiko aukoms.

6 pav. Gintariniai pasaulio modeliai: 1–Daktariškės 5-oji radimvietė, 2, 4– Juodkrantės rinkinys, 3 – Šventosios 23-ioji radimvietė, 5, 6 – Palangos rinkinys. Autorės pieš.

Aukojimas yra viena svarbiausių kulto apeigų. Šventojoje buvo aukojama senose, dar iš Narvos kultūros laikų likusiose alkvietėse, t. y. senvagėje – 2/4A radimvietėje. Ten buvo paaukoti keli brangūs įvežtiniai kirveliai, jaučių jungo modelis ir arklo išara bei keletas puodų, matyt, su maistu. Vėlesnėje, 9-ojoje radimvietėje, taip pat paaukotas įvežtinis balto titnago kirvelis, senas luotas ir keli puodai.

RAK gyventojai buvo atėjūnai, apvaliagalviai, kurių tipas skyrėsi nuo vietinių pailgalvių (Rimantienė, Česnys, 1991). Tačiau jie labai greit susiliejo su vietiniais senaisiais gyventojais egzogaminių santykių dėka. Ir vieni, ir kiti buvo aiškūs europidai, tačiau spręsti apie jų etninę priklausomybę duomenų dar per maža.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Antoniewicz W.**, 1938 – Z dziedziny archeologii ziem Polski // Światowit, 1938. T. XVII, p. 341–422.
- Bąbel J.**, 1980 – Kult topora w neolicie ziem polskich // WA. Warszawa, 1980. T. XLV, Nr. 1, p. 3–44.
- Balcer B.**, 1975 – Krzemień Świeciechowski w Kulturze Pucharów Lejkowatych. Eksploatacja, Obróbka I rozprzestrzenienie. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1975.
- Butrimas A.**, 2001 – The Amber Ornament Collection from Daktariškė 5 Neolithic Settlement // Baltic Amber. Vilnius, 2001, p. 7–19.
- Chachlikowski P.**, 1990 – Stone industry of the Globular Amphorae people in Kuiawa // Cofta Broniewska (red.). 1990, p. 155–200.
- Charniauski M. M.**, 1996 – Materials of Globular Amphora Culture in Belarus. Eastern Exodus of the Globular Amphora People: 2950–2350 BC // BPS. Poznań, 1996, Nr. 4, p. 87–97.
- Childe V. G.**, 1925 – The Dawn of European Civilization. London, 1925.
- Cofta-Broniewska A.**, (ed.) 1990 – Kultura amfor kulistych w rejonie Kujaw. Poznań, 1990.
- Czerniak L.**, 1990 – Kultura amfor kulistych a późnowstęgowy model kultury neolitycznych społeczeństw Niżu. Problem genezy systemu // Cofta-Broniewska (red.). 1990, p. 29–44.
- Czerniak L.**, 1998 – The Neolithic – what’s that? // HSFF. Sheffield, 1998, p. 29–30.
- Czerniak L., Szmyt M.**, 1990 – Z badań nad periodyzacją rozwoju kultury amfor kulistych // Cofta-Broniewska (red.). 1990, p. 53–78.
- Černjajuskij M. M.**, 1987 – The Neolithic in Northwestern Byelorussia // Neolit I początki epoki brązu na Ziemi Chelmińskiej. Toruń, 1987, p. 429–440.
- Domańska D.**, 1990 – Z badań nad genezą krzemieniarstwa kultury amfor kulistych // Cofta-Broniewska (red.). 1990, p. 45–51.
- Ebbesen K.**, 1975 – Die jüngere Trichterbecherkultur auf den dänischen Inseln. København, 1975.
- Engel E.**, 1935 – Vorgeschichte der altpreussischen Stämme. 1. Königsberg, 1935.
- Gimbutas M.**, 1980 – The Kurgan Wave No. 2, 3400–3200, into Europe and the Following Transformation of Culture // JIES. Washington, 1980, No. 8/3–4, p. 273–317.
- Glob P. V.**, 1951 – Ard og Plovi Nordens Oldtid // Jysk Arkeologisk Selskabs Skrifter. Aarhus. 1951, Nr. 1, p. 14–20.
- Häusler A.**, 1966 – Die Gräber der Kugelamphorenkultur in Wolhynien und Podolien und die Frage ihres Ursprungs // JMV. Halle (Saale), 1966, No. 50.
- Häusler A.**, 1981 – Zur Frage der Beziehungen zwischen dem nordpontischen Raum und den neolithischen Kulturen Mitteleuropas // JMW. Halle (Saale), 1981, No. 64, p. 229–236.
- Jennbert K.**, 1998 – “From the Inside”: A Contribution to the Debate about the Introduction of Agriculture in southern Scandinavia // HSFF. Sheffield, 1998, p. 31–35.
- Kadrow S., Szmyt M.**, 1996 – Absolute Chronology of the Eastern Group of Globular Amphora Culture // BPS. Poznań, 1996, No. 4, p. 103–111.
- Kilian L.**, 1955 – Haffküstenkultur und Ursprung der Balten. Bonn, 1955.
- Klebs R.**, 1882 – Der Bernsteinschmuck der Steinzeit. Königsberg, 1882.
- Kostrzewski J.**, 1939–1948 – Od mezolitu do okresu wędrowek ludów. Prehistoria ziem Polskich // Encyklopedia Polska, IV/I/V. Kraków, 1939–1948.
- Kostrzewski J., Chmielewski W., Jażdżewski K.**, 1965 – Pradzieje Polski, wyd. II. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1965.
- Kozłowski L.**, 1924 – Mładsza epoka kamienna w Polsce (neolit). Lwów, 1924.
- Kruk J., Milisauskas S.**, 1999 – Rozkwit i upadek Społeczeństw wilnicznych neolitu. Kraków, 1999.
- La Baume W.**, 1933 – Der vorgeschichtliche Pflug. Ein prähistorisch-ethnographischer Vergleich // Mannus. Leipzig, 1933, No. 25, p. 73–75.
- La Baume W.**, 1937 – Die vorgeschichtlichen Pflüge // Blätter für deutsche Vorgeschichte, 11, Leipzig, 1937.
- La Baume W.**, 1941 – Zum vorgeschichtlichen Ackerbau im Gebiet der Danziger Höhe // Gotiskandza. Danzing, 1941, No. 2, p. 3–8.
- La Baume W.**, 1943 – Die jungsteinzeitliche Kugelamphoren-Kultur in Ost- und Westpreußen // Prussia, 1943, Nr. 35, p. 13–80.
- Larsen H.**, 1929 – Bronsåldernplogen från Svarvarbo // Fornvännen, 1929, Nr. 24, p. 117–180.
- Müller-Beck H.**, 1965 – Seeberg. Burgäschisee-süd. Holzgeräte und Holzbearbeitung // Acta Bernensia. II/5. Bern, 1965.
- Müller S.**, 1900 – Oldtidens Plov // Aarb ger II RK. 1900, No. 15, p. 203–222.
- Nosek S.**, 1967 – Kultura amfor kulistych w Polsce. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1967.
- Okulicz J.**, 1973 – Pradzieje ziem Pruskich od późnego paleolitu do VII w.n.e. Osolineum, 1973.
- Rimantienė R.**, 1995b – Substantial Remains of In-

- ipient Neolithic Agriculture at Šventoji 6, a Narwa Culture Settlement in Lithuania // *Tools and Tillage*, 1993–1994, No. VII/2–3, p. 92–102. Copenhagen, 1995.
- Rimantienė R.**, 1996b – Šventosios 4-oji radimvietė // *LA*. Vilnius, 1996. T. 14, p. 5–72.
- Rimantienė R.**, 1985a – Mergežerio 13 – ankstyvojo žalvario amžiaus gyvenvietė // *LA*. Vilnius, 1985. T. 4, p. 111–118.
- Rimantienė R.**, 1992b – Neolithic Hunter-Gathers at Šventoji in Lithuania // *Antiquity*. 1992, No. 66(251), p. 367–376.
- Rimantienė R.**, 1996a – Akmens amžius Lietuvoje (2-asis papildytas leidimas). Vilnius, 1996.
- Rimantienė R., Česnys G.**, 1990 – The Late Globular Amphora Culture and its Creators in the East Baltic Area from Archeological and Anthropological Point of view // *JIES*. Washington, 1990, No. 18/3–4, p. 339–358.
- Sulimirski T.**, 1959 – *Polska przedhistoryczna*. II. Londyn, 1959.
- Szmyt M.**, 1996a – Społeczności kultury Amfor Kulistych na Kujawach. Poznań, 1996.
- Szmyt M.**, 1996b – Globular Amphora Culture in Eastern Europe. Present State of Research and Possibilities for Future Studies. Eastern Exodus of the Globular Amphora People: 2950–2350 BC // *BPS*. Poznań 1996, No. 4, p. 3–27.
- Szmyt M.**, 1999 – Between West and East People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe 2950–2350 BC // *BPS*. Poznań, 1999, No. 8.
- Šturms E.**, 1956 – Der Bernsteinschmuck der östlichen Amphorenkultur // *Rheinische Forschungen zur Vorgeschichte I*, 1956, p. 13–20.
- Šturms E.**, 1970 – Die steinzeitlichen Kulturen des Baltikums. Bonn, 1970.
- Vogt E.**, 1951 – Das Steinzeitliche Uferdorf Egolz-wil 3 // *Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kulturgeschichte*, 1951, No. 12/4, p. 193–215.
- Wesselkamp G.**, 1980 – Die organischen Reste der Cortaillod-Schichten // *Die neolithischen Ufersiedlungen von Twann*, 5. Bern, 1980.
- Wesselkamp G.**, 1992 – Neolithische Holzartefakte aus schweizer Seeufersiedlungen. Freiburg.
- Wiślański T.**, 1966 – *Kultura amfor kulistych w Polsce północnozachodniej*. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1966.
- Wiślański T.**, 1969 – *Podstawy gospodarcza plemion neolitycznych w Polsce północno-zachodniej*. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1969.
- Wiślański T.**, 1970 – The Globular Amphora Culture // *NiP*. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1970, p. 178–281.
- Zvelebil M.**, 1998 – *Agricultural Frontiers, Neolithic Origins and the Transition to Farming in the Baltic Basin* // *HSFF*. Sheffield, 1998, p. 9–27.
- Исаенко В. Ф., Чернявский, М. М.**, 1967 – Новые данные по спорным вопросам бронзового века Белоруссии // *Белорусские древности*. Минск, 1967, с. 155–181.
- Свешніков І. К.**, 1983 – *Культура кулястих амфор* // *Археологія Української РСР*. Київ, 1983, с. 240–245.
- Шмидт Е. Н.**, 1992 – *Могильник кулястих амфор поблизу Смоленска у верхів'ях Дніпра* // *Археологія*. Київ, 1992. Т. 2, с. 12–124.
- Чарняўскі М. М.**, 1997 – *Нарвенская культура* // *Археологія Беларусі*. Мінск, 1997. Т. 1, с. 190–206.

SANTRUMPOS

- BPS** – Baltic – Pontic Studies. Poznań
- HSFF** – Harvesting the Sea, Farming the Forest. 1998. Sheffield
- JIES** – The Journal of Indo-European Studies. Washington
- JMV** – Jahreschrift für mitteldeutschen Vorgeschichte. Halle (Saale)
- LA** – Lietuvos archeologija. Vilnius
- NiP** – The Neolithic in Poland. 1970. Wrocław, Warszawa, Kraków
- WA** – Wiadomości Archeologiczne. Warszawa.

LOBULAR AMPHORA CULTURE IN WEST LITHUANIA

Rimutė Rimantienė

Summary

Until last decades the researches into generalization of the Lithuanian Stone Age did not depict the Globular Amphora culture (further referred to as GAC) as an independent culture. Only after the investigation of sites Šventoji 2/4A and Šventoji 6 and with the start of more intense exploration of settlements in South Lithuania, the place of GAC in evolution of the Lithuanian culture became clearer. Within area of its occurrence, GAC was predominantly known from grave finds and very little from settlements. Lithuanian finds partially bridge this gap. The pottery from the Šventoji sites perfectly echoes finds picked up within the main area of GAC occurrence. Clay mass is tempered with coarsely ground granite. The main forms of vessels (Fig. 1, 2) are the following: small globular amphorae, funnel beakers, vase-type pots, barrel-shaped pots and pots with almost vertical walls, big pots with short straight neck. Rather frequent are various bowls in shape of truncated globe or segment. Some bowls have concave rims or even vertical walls. Ornamentation is restricted to 3 elements, such as small poles, pearl strips and cord impressions.

Small stone axes are of dual-purpose. Tanged axes made from local stone are meant for household, while those from imported rock (diabase, aleurite, basalt) served for prestige. Flint artefacts are analogous with those spread in the whole North of Middle Europe, but types of points (Fig. 3) have been surely brought together with GAC.

In both sites wooden agricultural tools occur. At Šventoji 6 – three manual ploughs to be regarded as female tools (Fig. 4), at Šventoji 2/4A – an oxen-driven

plough-shoe (Fig. 5) and a model of oxen yoke used by men. Pottery from both sites differs, regardless of coinciding C¹⁴ periods. The date of Šventoji 6 is (Vs-499) 4170±110 bp/cal 2880 ( ) 2494 BC and the date of site Šventoji 2/4A is (Vs-967) 4120±110 bp/cal 2880 ( ) 2494 BC. Most likely, the local Narva culture merged with GAC in trade exchange and in particular through egzogamic relations.

GAC brought in a new ideology and new symbols. They are abstract world models, clear-cut in amber ornaments (Fig. 6). Lenses decorated with a crosspiece represent a vertical model, while pendants distributed in zones depict a horizontal one.

Judging from the site Šventoji 2/4A, the sacrifice has been one of the most important cult rites.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Main types of Globular Amphora culture pottery at the site Šventoji 2/4A.

Fig. 2. Main types of Globular Amphora culture pottery at the site Šventoji 6.

Fig. 3. Types of flint points from the site Šventoji 6.

Fig. 4. Manual female plough from the site Šventoji 6.

Fig. 5. Oxen-driven male plough-shoe from the site Šventoji 2/4A.

Fig. 6. Amber world models: 1 – Daktariškė 5; 2, 4 – collection of Juodkrantė; 3 – find site Šventoji 23; 5, 6 – collection of Palanga.

КУЛЬТУРА ШАРОВИДНЫХ АМФОР В ЗАПАДНОЙ ЛИТВЕ

Римуте Римантене

Резюме

В трудах, обобщающих каменный век в Литве, культура шаровидных амфор (далее – КША) до последнего десятилетия не фигурировала как отдельная культура. Только после того, как были исследованы места находок Швентойи 2/4 А и 6, интенсивнее начали исследоваться памятники Южной Литвы, более ясным становится ее место в развитии культуры Литвы.

Основная область распространения КША познается по находкам в могильниках, исключительно редко – в поселениях. Находки в Литве отчасти восполняют этот пробел. Керамика из Швентойи совершенно совпадает с керамикой основных областей распространения КША. В глиняной массе встречаются крупные примеси толченого гранита. Основные формы сосудов (рис. 1, 2): небольшие шаровидные амфоры, воронковидные кубки, кубковидные горшки, горшки бочковидные и с прямыми стенками, большие горшки с короткой прямой шейкой. Довольно часто попадаются миски в виде срезанного шара или сегмента. Встречаются миски с вогнутым во внутрь краем, даже миски с прямыми стенками. В орнаментике употреблены только 3 элемента: столбики, жемчужные полосы, оттиски шнура.

Каменные топорики имеют двойное назначение. В быту употреблялись черешковые, изготовленные из местного камня, престижные – из привозного сырья (алеуролита, базальта, диабаз). Кремневые изделия – такие же, какие были распространены на всем европейском Севере, однако, по крайней мере, типы наконечников (рис. 3) принесены вместе с КША.

В обоих местах находок найдены деревянные орудия обработки земли. На месте находок 6 – это три ручных плуга, которые следует считать женским орудием труда (рис. 4); на месте находок 2/4 А – это борозда тяглового плуга, запряженного быками, и

модель бычьего ярма, которые следует считать мужскими орудиями труда. Отличается керамика обоих мест находок, хотя по С14 их хронология совпадает. Дата Швентойи 6: (Vs-499) 4170±110bp/cal 2880 ( ) 2494 BC, Швентойи 2/4 А – (Vs- 967) 4120±110bp/cal 2880 ( ) 2494 BC. Вероятно, местная нарвская культура соединилась с КША, благодаря обменной торговле, а особенно – экзогамным отношениям.

КША принесла и новую идеологию с новыми символами. Это модели абстрактного мира, особенно ярко отразившиеся в янтарных украшениях (рис. 6). Модель горизонтального мира – это линзы, украшенные крестовиной, вертикального – подвески, разделенные на зоны.

Судя по месту находок 2/4 А, одним из важнейших культовых обрядов было жертвоприношение.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Рис. 1. Основные типы керамики культуры шаровидных амфор с места находок Швентойи 2/4 А.

Рис. 2. Основные типы керамики культуры шаровидных амфор с места находок Швентойи 6.

Рис. 3. Типы кремневых наконечников с места находок Швентойи 6.

Рис. 4. Женский ручной плуг с места находок Швентойи 6.

Рис. 5. Борозда мужского тяглового плуга с места находок Швентойи 2/4 А.

Рис. 6. Янтарные модели мира: 1 – место находок Дактаришкес 5; 2, 4 – Юодкрантская коллекция; 3 – место находок Швентойи 23; 5, 6 – Палангская коллекция.